

experiența poetică a gândirii – întemeiere și posibilitate de sine

ION HIRGHIDUȘ

La poésie, par ses recherches, fait l'expérience de la vérité de l'être, parce qu'elle s'interpose entre les gens et les dieux, parce qu'elle traduit un jour oublié de beaucoup de temps et peut constituer l'espoir de l'homme d'avoir l'accès à l'authenticité par l'art. L'expérience poétique de la pensée peut être même cette démarche vers l'authenticité que Martin Heidegger l'accomplit par le rapprochement de la poésie et du caractère poétique de la pensée. Pourquoi le caractère poétique de la pensée reste encore caché? Pour répondre à une telle question on doit accepter le fait que la pensée peut avoir un caractère poétique, qu'elle ne se réduit seulement à ce que signifie une démarche rationnel-logique. L'expérience poétique de la pensée se situe au delà de cette démarche rationnel-logique et elle a la capacité de décrire la topologie de l'être, comme on voit dans le cas des dix catégories d'Aristote. Si nous ne pouvons pas savoir qu'est que l'être, alors nous pouvons avoir le topos de lui, dans lequel se trouve l'essence de l'être. Il est possible que l'essence de l'être puisse être pensée en rapport avec l'essence de la poésie et alors la poésie et la philosophie pourraient paraître plus rapprochées qu'elles sont en réalité.

De ce este necesară experiența poetică a gândirii, când aceasta pare să se ridice, prin întemeierile pe care le are, deasupra oricărei risipe? Dacă o astfel de întrebare ar putea să aibă, la rândul ei, întemeierea, atunci poezia și arta în genere s-ar risipi în contradicția dintre inutilitate și temeiul creației. Dacă filosofia nu ar fi dezamăgit de atâtea ori, nu ar mai exista istoria ei, pentru că ea reprezintă un lung șir de dezamăgiri, de regrete și, în același timp, de speranțe.

Momentele de descumpănire a filosofiei, și mai ales descumpănirea filosofilor, au dus la creșterea atenției pentru ceea ce pare, la o vedere superficială, să fie în afara preocupării filosofilor. Așa s-a putut crea o atitudine față de poezie, față de ceea ce se află dincolo de logică, în perimetrul riscurilor gândirii. Așa s-a putut crea o atitudine pe care o putem remarca de la Aristotel la Heidegger, în care poezia devine speranța luminoasă pentru salvarea discursului filosofic, în relația pe care omul o instituie cu adevărul, în relația pe care, de fapt, poezia o instituie cu adevărul. Ea este mai adevărată decât istoria, după spusa lui Aristotel, în timp ce pentru Heidegger constituie un prilej de a întregi experiența gândirii. Preocuparea pentru poezii tragici ai Greciei, în departele lor și totuși atât de aproape, constituie impulsul pentru cercetarea adevărului¹, pentru că aceștia dezvăluie proximitatea divinului în rostirea poetică², rămasă doar ca nostalgie pentru timpul prezent. Și ce adevăr poate fi mai deplin decât cel al zeilor care, în exuberanța lor, l-au determinat pe om să se substituie lor și, prin aceasta, adevărul și sacrul, în care este divinul, să devină doar motivul unei căutări disperate?

Poezia, prin căutările ei, face experiența adevărului ființei pentru că se poate interpune între oameni și zei, pentru că poate traduce o zi de mult timp uitată și poate constitui speranța omului de a avea acces la autenticitate prin artă. Experiența poetică a gândirii poate fi tocmai acest demers spre autenticitate, pe care Martin Heidegger îl realizează prin apropierea de poezie. Această apropiere se realizează într-un dublu sens: a) o bună cunoaștere a mării poezii – ca primă apropiere de o „îndeletnicire nevinovată”, dar care dezvăluie o esență imperceptibilă dintr-o altă direcție; b) experiența proprie ca experiență unică a rostirii esențiale. Bun cunoscător al mării poezii, reprezentată de Homer, Sofocle, Vergiliu, Dante, Shakespeare sau Goethe, Heidegger îl alege totuși pe Hölderlin pentru a dezbate esența poeziei. El motivează această alegere astfel: „Nu l-am ales pe Hölderlin pentru faptul că opera sa realizează, ca una din multe altele, esența generală a poeziei, ci numai pentru faptul că poezia lui

¹ Otto Pöggeler, *Drumul lui Heidegger*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 176

² Martin Heidegger, *Unterwegs zur Sprache*, Pfullingen, 1959, p. 19.

Hölderlin este purtată de destinația poetică de a exprima pe calea poeziei (*dichten*), în chip expres, esența poeziei. Pentru noi, Hölderlin este într-un chip privilegiat *poetul poetului*³. Iată un dublu motiv menționat de filosof pentru care pentru care poezia lui Hölderlin i-a atras atenția: 1. trebuie să fie cineva care, prin opera sa, realizează esența generală a poeziei (toți marii poeți menționați, cât și alții, au realizat esența generală a poeziei); 2. Hölderlin este quintesența poetului (are privilegiul de a fi *poetul poetului*), „poezia lui Hölderlin este purtată de destinația poetică de a exprima pe calea poeziei (*dichten*), în chip expres, esența poeziei”. Nu primul motiv cântărește în alegere lui Hölderlin, care ar putea să piardă în concurența cu alți mari poeți care au ajuns la deplinătatea operei, ci al doilea motiv: *exprimarea pe calea poeziei a esenței poeziei*. Pare să fie clar de aici că esența poeziei nu este nicidecum o preocupare a poeților, chiar dacă ei sunt în aceasta, dar poate fi o preocupare a filosofilor. Să fi avut Hölderlin o situație aparte în perceperea esenței poeziei? Cel puțin așa ne lasă să înțelegem Heidegger atunci când supune analizei cele cinci vorbe călăuzitoare ale poetului german, pe care se bazează în evidențierea esenței poeziei. Acestea sunt:

1. „Activitatea poetică: această îndeletnicire, cea mai nevinovată dintre toate”.

2. „De aceea, cel mai periculos dintre bunuri, limba, îi este dată omului... pentru a depune mărturie de ceea ce este el...”.

3. „Multe ar afla omul

Pe mulți i-a numit dintre cei cerești,

De când suntem un dialog

Și de când putem auzi unii de la alții”.

4. „Însă ceea ce rămâne, poezii ctitoresc”.

5. „Plin de merite și totuși în chip poetic, locuiește

Omul pe acest pământ”⁴.

Trebuie să acceptăm că cele cinci „vorbe” ale lui Hölderlin exprimă esența poeziei, așa cum reiese din demersurile interpretative

³ Martin Heidegger, *Hölderlin și esența poeziei*, în *Originea operei de artă*, Editura Humanitas, București, 1995, p. 222.

⁴ *Ibidem*, p. 221.

ale lui Heidegger. Ele ar putea fi ca și categoriile platoniciene, aristotelice, ca „vocile” lui Porfir sau ca și categoriile kantiene din moment ce pot exprima esența, fie ea și esența poeziei. Dacă acest lucru ar fi demonstrat cu cea mai mare rigoare, atunci ar putea exista o totală îndreptățire a experienței poetice a gândirii.

Preocuparea lui Heidegger pentru poezie este o constantă pe care o găsim într-o suită de studii dedicate unor mari poeți germani ca: Hölderlin, Rilke, Trakl, dar și poezilor tragici greci. Poezia a reprezentat pentru filosoful german „cealaltă mare cale de acces la adevărul ființei” și pentru aceasta ea merită efortul de gândire filosofică, ceea ce înseamnă, în cazul lui Heidegger, dezvoltarea unei hermeneutici care „nu este o preocupare laterală în raport cu linia directoare a reflecției filosofice, ci, dimpotrivă, că aici se îndeplinește o etapă decisivă a meditației heideggeriene despre ființă”⁵. Acest lucru se vede și din punerea problemei esenței poeziei care este urmărită de la starea de „nevinovăție” până la felul în care locuiește poetul pe pământ, realizând traseul paralel al gândirii filosofice și al gândirii poetice. Urmărirea acestui traseu ar putea să pară un ecou la considerațiile pe care Husserl le-a avut cu privire la poezie și filozofie, pe care le-a considerat două piscuri care se află în aceeași măsură depărtate și apropiate. Este însă mai mult decât orice ecou, pentru că interpretarea heideggeriană atinge adâncimi nebănuite care au fost, din păcate, puțin acceptate de critica literară. Nici nu este de mirare dacă ne gândim, după o vorbă a lui Constantin Noica, la faptul diferenței dintre judecată și silogism. Critica literară nu depășește nivelul judecății, în timp ce filosofia ajunge la silogism.

Martin Heidegger motivează că poezia este „cea mai nevinovată dintre îndeletniciri” prin faptul că este liberă de orice fel de constrângeri. Poezia este o activitate liberă și pură, care nu are legătură cu compromisurile sau cu constrângerile morale. Ea fiind asemenea visului, nu are consistența unei realități a acțiunii, ci rămâne un joc al imaginarului. Dar dincolo de faptul ca este joc al imaginarului este joc al cuvintelor. Dacă ar fi fără cuvinte, poezia nu

⁵ Thomas Kleininger, Gabriel Liiceanu, în Martin Heidegger, *Originea operei de artă*, p. 239.

ar reprezenta decât nevinovăția, starea cea mai clară a purității în care însă nu i se dezvăluie esența. Pentru urmărirea esenței este nevoie un demers mai anevoios decât simpla constatare a inofensivității, ceea ce decurge și din relația poeziei cu limba. Dacă poezia, separată de limbă, este un exemplu de nevinovăție, în relația ei cu limba aduce în discuție paradoxul următor: menținerea nevinovăției deși poezia este croită din materialul limbii care este „bunul cel mai periculos”.

Aprecierea că: „... cel mai periculos dintre bunuri, limba, îi este dată omului... pentru a depune mărturie de ceea ce este el...” constituie pentru Heidegger prilejul de a încerca să răspundă la trei întrebări preliminare referitoare la limbă: „1. cui aparține bunul acesta, limba? 2. în ce măsură reprezintă ea cel mai periculos dintre bunuri? 3. în ce sens este ea de fapt un bun?”⁶. „Limba este un bun al omului” este răspunsul la prima întrebare, răspuns care decurge din responsabilitatea pe care o are omul prin apartenența sa la o lume în care lucrurile se află mereu în conflict. Omul are o calitate de „mărturisitor al apartenenței la ființare în totalitatea ei”, calitate se transformă în Istorie. Și Istoria nu este posibilă, după Heidegger, fără limba care este dată omului. Deci limba este un bun dat, ea se instituie ca bun care este primit pentru a construi Istoria, cu toate creșterile și descreșterile ei. Răspunsul la cea de-a doua întrebare este dat în felul următor: „Ceea ce este pur și, deopotrivă, ceea ce este comun sunt, amândouă, lucruri rostite în limbă. De aceea, cuvântul în calitatea lui de cuvânt nu oferă niciodată în chip nemijlocit certitudinea că el este un cuvânt esențial sau o vorbă goală. [...]. Așa se face că limba trebuie să se situeze permanent într-o aparență produsă de ea însăși și, procedând astfel, ea ajunge să-și perecliteze ceea ce-i este în chip intim propriu, și anume rostirea autentică”⁷. Periculozitatea limbii ca bun este dată de aparența și ambiguitatea pe care o poate produce, ceea ce face ca ea să treacă dincolo de orice manifestare nevinovată. Limbajul este un bun care verifică omenescul din om; el creează posibilitatea tuturor primejdiilor, atunci când anunță distrugerea lui *a fi*. Răspunsul la întrebarea: în ce sens este limba un bun? – este dat în primul rând

⁶ Martin Heidegger, *Originea operei de artă*, p. 224.

⁷ *Ibidem*, pp. 225-226.

de faptul că aceasta este un instrument de comunicare, dar în care nu i se poate surprinde esența autentică, comunicarea fiind doar o consecință a existenței și funcționării limbii. Limba nu este o simplă unealtă, spune Heidegger, pentru că ea „acordă de fapt posibilitatea situării în sânul deschiderii ființei”⁸. Limba este cea care asigură certitudinea ca omul să fie o „ființă care aparține istoriei”, limbajul face din om o *ființă istorică*. Cunoașterea esenței limbii este absolut necesară pentru cunoașterea esenței poeziei.

Limba presupune dialogul, ceea ce poate însemna că omenirea este numai în măsura în care se realizează dialogul: „Ființa omului își are temeiul în limbă: dar aceasta survine în Istorie (*geschichte*) abia prin *dialog*”⁹. Încercând să răspundă la întrebarea: *de când suntem un dialog?* - Martin Heidegger vrea să întemeieze adevărul propoziției: „limba este evenimentul suprem al Dasein-ului uman”. Dialogul presupune capacitatea de a vorbi, de a stabili raportarea cuvântului esențial la același lucru, ceea ce înseamnă o stabilitate istorică a timpului, a trecerii zeilor în cuvânt care presupune cea mai înaltă responsabilitate. Limba presupune capacitatea de a numi, care înseamnă, în ultimă instanță, capacitatea de a întemeia lumea prin dialog. A dialoga reprezintă o notă esențială a omului¹⁰, ceea ce orientează cuvântul esențial în raport cu ceea ce este în permanentă schimbare.

După ce s-au lămurit aspectele legate de limbă, trebuie lămurit rolul pe care-l are activitatea poetică, poezia ca atare, pentru a ajunge la esența ei. Poziția pe care o are Heidegger cu privire la esența poeziei este una care culminează preocupările mai vechi care încep cu filosofii antici. Platon este primul care pune problema esenței poeziei: „Înainte de el nimeni nu a fost preocupat să stabilească în ce constă, ce exprimă, în ultimă instanță, poezia, de unde provine farmecul ei și de unde puterea ei asupra oamenilor”¹¹. Sunt numeroase exemple care se pot da în legătură cu preocupările lui Platon pentru poezie, pentru

⁸ *Ibidem*, p. 226.

⁹ *Ibidem*, p. 227.

¹⁰ José Antonio Portuondo, *Conceptul de poezie*, Editura, Univers, București, 1982, p. 104.

¹¹ José Antonio Portuondo, *Conceptul de poezie*, Editura, Univers, București, 1982, p. 81.

creație în general: „Astfel creația este cauza care stârnește orice lucru să treacă de la o stare de neființă la aceea de ființă”¹². Punctul de vedere al lui Platon este unul premergător celui al lui Heidegger cu privire la rosturile poeziei, chiar dacă filosoful antic a avut o concepție magică despre poezie¹³ și i-a considerat periculoși pe poeți pentru cetatea ideală¹⁴. Spre deosebire de Platon, Aristotel consideră că esența poeziei este reprezentată de imitație sau de mimetizarea vieții. Imitația nu se reduce însă la a reda lucrurile așa cum sunt și cum se petrec, ci le arată așa cum pot fi și cum se pot petrece. Aristotel spune că poezia este: „mai științifică și mai aleasă decât istoria, pentru că poezia înfățișează mai mult universalul, câtă vreme istoria mai degrabă particularul”¹⁵. Universalul poeziei este universalul creației în genere care așează în dialog lumea omului.

Misiunea poetului decurge din rosturile poeziei, poetul fiind acela care trăiește în zona care intermediază lumea omului și lumea zeilor. Poetul este cel care este aruncat în afară din lumea sa, care „își iese din sine”, după cum spune Platon, sau cel care interpretează vocea poporului sau, după cum afirmă Heidegger. Esența sa se stabilește numai prin capacitatea de a fi un interpret în dialogul dintre lume și zei, ceea ce face ca el să aibă un dar aparte: să reamintească de zeii care au fost ai altui timp și să restabilească ceea ce este esențial în dialogul omului care se instituie între acel *nu mai* al zeilor plecați și acel *încă nu* al zeului ce va să vină¹⁶.

Al patrulea demers interpretativ al lui Heidegger cu privire la esența poeziei pornește de la versul final al poeziei *Andenken* a lui Hölderlin: „Însă ceea ce rămâne, poezii ctitoresc”¹⁷. Poezii, prin creația

¹² Platon, *Dialoguri*, trad. Cezar Papacostea, E.L.U., București, 1968, p. 287.

¹³ José Antonio Portuondo, *Conceptul de poezie*, p. 84.

¹⁴ Platon, *Republica*, 595 a – 603 b, în *Opere*, vol. V, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, pp. 411-422.

¹⁵ Aristotel, *Poetica*, IX, 1-5, trad. D.M. Pippidi, Editura Academiei R.S.R., București, 1965.

¹⁶ José Antonio Portuondo, *Conceptul de poezie*, p. 107.

¹⁷ În traducerea lui Al. Philippide, din volumul *Antologia poeziei romantice germane*, Editura pentru Literatură Universală, București, 1969, pp. 39-40, ultimul vers al poeziei *Andenken*, tradusă *Amintire*, este tradus în românește astfel: „Iar ce rămâne plăsmuiesc poezii”. Între verbul a plăsmui și verbul a ctitori este o diferență în ceea ce

lor poetică, sunt ctitori ai stabilității limbii, poezia fiind rezistența care se creează față de schimbările aduse de timp. Poezia este o figură statornică în timp: „Activitatea poetică este ctitorie a ființei împlinită cu ajutorul cuvântului. [...]. Rostirea poetului nu este ctitorie numai în sensul liberei dăruiri, ci totodată și în sensul întemeierii ferme a *Dasein*-ului uman pe temeiul sau”¹⁸. Prin aceasta, poezia și poeții au o responsabilitate majoră care decurge tocmai din capacitatea de a numi (a numi zeii, a numi lucrurile).

Esența poeziei este o esență a locuirii, ceea ce spune și Hölderlin prin versurile: „Plin de merite și totuși în chip poetic, locuiește / Omul pe acest pământ”, versuri care constituie un moment esențial în analiza heideggeriană asupra esenței poeziei: „A locui poetic” înseamnă a te situa în prezența zeilor și a trăi uimirea în fața apropierii esenței lucrurilor. *Dasein*-ul este, în temeiul său, „poetic”. Aceasta înseamnă totodată: ca fiind ceva ctitorit (întemeiat), *Dasein*-ul nu este un merit, ci un dar”¹⁹. Dacă divinitatea reprezintă esența lucrurilor, atunci situarea poetului în preajma divinității face posibilă aducerea acesteia în lume, poezia fiind întemeierea care se realizează prin „numirea originară a zeilor” pentru un bine al comunității largi (al poporului). Spațiul poetic nu este un spațiu comod, atâta timp cât el este un spațiu de trecere și de legătură dintre om și zeu. Din acest motiv, esența poeziei „este singura esență esențială”²⁰. Demersul interpretativ al lui Heidegger privind depistarea esenței poeziei pornind de la Hölderlin este redat astfel de către José Antonio Portuondo: „Teza lui Heidegger, în acord cu filosofia sa existențială, exprimă cât se poate de elocvent spiritul epocii noastre de tranziție. Din punct de vedere doctrinal ne aflăm în fața unei abordări raționaliste, aristotelice – vlăstar al fenomenologiei lui Husserl,

privește bogăția de sensuri, primul fiind mai bogat în această privință, relevând atât aspectele pozitive ale creației (a produce, a făuri, al alcătui, a inventa, a născoci, a scormoni etc.), cât și pe cele negative (a falsifica, a contrazice). Verbul a ctitori are o arie mai restrânsă și evidențiază numai aspectele pozitive ale creației: a întemeia, a funda, a pune bazele unei instituții etc.

¹⁸ Martin Heidegger, *Originea operei de artă*, p. 230.

¹⁹ *Ibidem*, p. 231.

²⁰ *Ibidem*, p. 237.

datorându-i însă destul de mult lui Dilthey – a conceptelor magice ale lui Platon, reluate de un poet al perioadei de tranziție dintre neoclasicismul și romantismul german. [...]. Teoria heideggeriană – toată filosofia lui Martin Heidegger – este expresia dezvoltată a epocii angoasei...”²¹.

Înțelegerea esenței poeziei nu se reduce la Heidegger doar la interpretarea marilor poeți germani pe care i-a simțit mai apropiați, ci este și o *experiență proprie ca experiență unică a rostirii esențiale*. Prin aceasta se va dezvălui întreaga posibilitate de sine, așa cum rezultă din lucrarea *Experiența gândirii*²², în care relația dintre poet și gânditor este redată printr-o formulă specială care deschide raportul ființării cu ființa. Structura acestei scrieri cuprinde zece grupaje, în fiecare grupaj intrând o propoziție liric-descriptivă, care reprezintă aportul poetului, și patru sentințe reflexiv-aforistice, care reprezintă contribuția gânditorului. Lucrarea aceasta exprimă cel mai bine ce poate însemna experiența poetică a gândirii, care poate fi o co-prezență a poetului și filosofului. Fără a face o analiză amănunțită a acestei lucrări, se poate observa deschiderea pe care Martin Heidegger o are față de poezie și poeți:

„Trei pericole amenință gândirea.

Pericolul cel bun, și de aceea mântuitor, este vecinătatea poetului-rapsod.

Pericolul cel rău, și de aceea cel mai aprig, este gândirea înseși. Ea trebuie să gândească împotriva ei înseși, ceea ce doar rareori îi stă în putință.

Pericolul de-a dreptul nociv, și de aceea aducător de rătăcire, este filosofarea”²³.

De ce vede Heidegger în filosofare pericolul cel mai nociv? La ce fel de filosofare se referă? Probabil că este vorba de filosofarea goală, cea care nu aduce nimic în afara sterilității, în timp ce o filosofare inspirată de vecinătatea poetului este benefică. Gândirea

²¹ José Antonio Portuondo, *op. cit.*, p. 107.

²² Martin Heidegger, *Experiența gândirii*, în *Originea operei de artă*, pp. 363-367; lucrarea amintită a fost concepută în 1947 și publicată prima dată în 1954, la Editura Neske, Pfullingen.

²³ *Ibidem*, p. 365.

înseși ca și gândire, așa cum ne-a învățat actul reflexiv al logicii că este aceasta, este și ea un pericol rău pentru că poate ajunge la autodistrugere. Pentru a scăpa de această autodistrugere, care este de fapt o auto - reflexivitate, este necesară vecinătatea poeziei în care se salvează limba.

Dar Heidegger spune:

„Caracterul poetic al gândirii este încă ascuns.

Acolo unde se arată, el este socotit, pentru multă vreme, a nu fi decât utopia unei minți pe jumătate poetice.

Atunci când se situează în adevăr, activitatea poetică ce gândește este topologia ființei.

Punându-se în slujba ființei, topologia rostește locul în care sălășuiește esența acesteia”²⁴.

De ce rămâne caracterul poetic al gândirii încă ascuns? Pentru a răspunde la această întrebare este necesar să acceptăm că gândirea poate avea un caracter poetic, că ea nu se reduce doar la ceea ce înseamnă demers rațional-logic. Experiența poetică a gândirii se situează dincolo de acest demers rațional-logic și are capacitatea de a descrie topologia ființei, așa cum și cele zece categorii aristotelice o fac. Dacă nu putem să știm ce este ființa, atunci putem avea toposul acesteia, în care se află esența ființei. Este posibil ca esența ființei să poată fi gândită în legătură cu esența poeziei și atunci poezia și filosofia ar putea să apară mult mai apropiate decât sunt în realitate. Așa am putea înțelege din ceea ce spune Heidegger: „Cântarea și gândirea sunt trunchiurile învecinate ale activității poetice”²⁵. Ambele se înalță din ființă pentru a ajunge la adevăr, un adevăr care este câștigul cel mai de preț, ceea ce se obține prin completitudinea relației, ceea ce poate fi măsura ultimă a experienței poetice a gândirii care apare ca întemeiere și posibilitate de sine.

²⁴ *Ibidem*, p. 366-367.

²⁵ *Ibidem*, p. 367.